

Még egyszer az akarat problémája.

Az akarat hatáskörének, erejének, törvényeinek és funkciójának a kérdése egyike a legnehezebb ethikai kérdéseknek. Bátran nevezhetnők a problémák problémájának, mivel erkölcsi meggyőződésünket, s legszentebb érdekeinket érinti. Azért foglalkozott annak megoldásával a theologus, a történetíró, a sociologus s a philosóphus egyaránt.

Legyen szabad az „*Athenaeum*“ harmad évi s az „*Erdélyi Múzeum*“ mult évi folyamában közzétett fejtegetéseimet még a következő gondolatokkal kiegészítenem:

Semmi sem bizonyosabb, mint saját létünk és saját tevékenységünk. Azt a bizonyosságot, mivel bizonyítékokra vagy következtetésekre nem szorúl, közönségesen „közvetlen bizonyosságnak“ nevezzük. Közvetlenül bizonyosak vagyunk arról, hogy vagyunk és eselekszünk, hogy *mi* magunk vagyunk okai a mi eselekedeteinknek, s úgy érezzük, hogy ezek a eselekedetek a mi öntevékenységünknek, tehát szabadságunknak kifejezései és folyományai. Saját szabadságunkról való meggyőződésünk önérzetünkkel esik össze, s így a szabadság közvetlenül bizonyos ténynek tűnik föl előttünk. E szabadságot tagadó összes ezáfolatokkal szemben saját öntudatunkra szoktunk hivatkozni, mint a melytől a szabadság érzete elválaszthatatlan, s a mely kézzelfoghatóan bizonyít a szabadakarat mellett. S mégis voltak és vannak jelentékeny számú élesértelmű gondolkodók, kiknek hasonlóan volt önérzetük és öntudatok, s mégis tagadták a szabadságot. Így *Schopenhauer* szerint, „negatív fogalom,“ a „a legüresebb képzet“ s „a legabszurdabb tévedés“ a szabadság, s azt az embert, ki eselekedeteiben szabadnak tudja magát, azzal a kővel hasonlította össze, mely eldobatván azt képzei, hogy repül. Idézhetnék még egy esomó franciaia, angol és német írót, a kik a szabadság minden nemével szakítva az okszerűség és törvény-

szerűség hatalmát vitatják az akarat fölött. A determinismus összes híveit sorolhatnám fel, a kik szerint az ok, a törvényesség, és a kényszer uralkodik a természeti életben ép úgy, mint az erkölcsi világban, s ennek egyetemes törvénye alól az ember sem vonhatja ki magát. Az akarat szabadságával szemben vitatják az okvetetlenség, a kényszer, korlátoltság s a függés theoriáját.

Az ellenkező nézetek e harezából tehát kitűnik, hogy az akarat szabadságának a kérdése korántsem oly egyszerű, mint a milyennek azt az emberi önérzet látni hajlandó. És e nehézség annál szembezőköbb, mennél mélyebben hatolunk be a vitatkozó pártok gondolat hálózatába.

Ha az embert tisztán természeti produktumnak vesszük, akkor a természet törvényeinek van alávetve, a melyek alól ő sem képezhet kivételt. Természeti jelenség ő a többiek között, a causális összefüggésnek egyik szükségképi láncszeme, a melynek irányát, elhatározásait tisztán physikai okok, az u. n. motivumok befolyásolják és physikai törvények szabályozzák, mint bármely más physikai ható ok működését. Így gondolkoznak a physikai deterministák, kik következetesen naturalistáknak, sőt materialistáknak szeretik magukat föltüntetni. Ezeknek ellenei viszont a szabadságra, mint az erkölcsi világrend alapjára és hordozójára szoktak utalni s így okoskodnak: a szabadság megtagadása esetén hol maradna az erkölcsi beszámítás, a felelősség, a jónak és rossznak értékkülönbsége s a vallásos-erkölcsi és egyházi meggyőződésnek a kétségbevonhatatlan ténye? Az egyházi atyák között kétségtelenül *Augustinus* volt a leghatalmasabb és legkövetkezetesebb gondolkodó, a kitől elvárhatnók az akarat szabadságának a proklamálását, s nem találjuk-e nála az ellenkezőt? Egyház- és valláselvi álláspontján nem tagadta-e meg teljesen a szabadakaratot az absolut prädestinatio elméletében? Kegelemtana nem absorbeálta-e az emberi akarat öntevékenységét?

Milyen feltűnő ellentmondás! A materialisták tagadják a szabadságot s mégis bizonyos életkörülményekre nézve megkövetelik azt a maga legkorlátlanabb alakjában, — ellenben *Augustinustól* elvárnók az akarat szabadságának legerősebb hangsúlyozását, s mégis az ember tapasztalati életére nézve teljesen megtagadja azt az akaratélelet lekötő eredendő bűn fölvételével. Rendszerének alapgondolatát aztán a középkori egyház viláгурalmi törekvésénél fogva

meggyöngítette sőt teljesen elnyomta, mert az egyházi műkegyességnek sulya emelte az emberi cselekedetek érdemet szerző jellegét s ezzel a szabadakarat érvényét általában. Ezzel szemben a reformáció újból teljes erővel érvényre emelte Augustinus tanát az akarat megkötöttségéről sőt tehetetlenségéről. Így értjük meg azt, hogy míg az egyik oldalon a hierarchiai egyház viláгурalma karöltve járt az akarat szabadságával, addig a másik oldalon a személyes hitszabadság tana az akarat megkötöttségével, úgy hogy p. o. a jezsuiták XIV. Lajos védelme alatt az akarat szabadságát védték az augustinus kötött akaratelméletét fölevenítő jansenistákkal szemben.

Azt találjuk tehát, hogy az akaratszabadságra vonatkozó nézetek nemesak pro és contra ellentétesek, sőt lépten-nyomon ellentmondásosak, a mi a vitakérdést rendkívül komplikálja s csak azt bizonyítja, hogy a szabadság fogalmának több jelentése van.

Közönségesen emberi szabadság alatt az emberi szellemnek azt az önálló tehetségét értik, melynél fogva függetlenül minden októl, tényezőtől és indoktól kizárólag saját önelhatározásából önkényileg határozza el magát az ember a cselekvésre. Az akarat közelebből az elhatározás és végrehajtás tehetsége, az u. n. tetterő, a melynél akaratumknak a sphärája teljesen egyezik hatalmunknak a sphärájával. Az elhatározás tehetsége itt a mi kérdésünk legelső tárgya.

Sehol a világon nincs szabadság, mint absolut függetlenség és korlátatlanság. Az u. n. „liberum arbitrium indifferentiae“ egy tartalom nélkül való üres fogalom, a melynek hasznát nem veheti a tudomány, mivel azzal egyetlenegy jelenséget sem fejthetünk meg sem a természeti, sem az erkölesi, sem az értelmi viláiban. Minden lény kötve van tulajdonságainak és erőinek bizonyos mértékéhez, a melyek létének elemét képezik s elhatározásainak és cselekvéseinek körét alkotják. E körben való mozgolódását ama természetes szabadságnak nevezzük, a melyben minden egyes lény él és mozog, s a melyben olyan jól érzi magát, mint a hal a vízben. Ez a szabadság a dolgok természetes működési körével esik össze, s a maga nemében oly változatos, mint a viláiban uralkodó erők természete. Feltételezve van az azoknak tulajdonságai által, alá van vetve azok korlátainak s motiválva van belülről és kívülről egyaránt. Belülről, mert egyetlenegy lény sem változtathat önkényesen a maga természetén. A hal nem veheti föl a madár természetét, s ép úgy lehe-

tetlen az is, hogy az ember csupa akaratenergiából tulajdonítson magának olyan erőket és képességeket, a melyekkel természettől fogva nem bír. A ki művésznek nem született, sohasem lesz azzá. A mi képességeimet vagy erőimet meghaladja, rám nézve a lehetetlenségek közé tartozik, — képességeimben van a természetes szabadság határa, s erre való tekintettel megdönthetetlen érvénye van a „non possumus“-nak. Ha tehát a szabadságot ama korlátlan képességnek mondjuk, a melynél fogva kényünk-kedvünk szerint tehetünk mindent föltétlenül, úgy a képességnek azt a korlátlan szabadságát az álmok észtelen birodalmába tartozónak kell jeleznünk.

S a benső korlátokhoz járúlnak a külsők, vagyis azok az akadályok, a melyekkel képességeinek kifejezésében mindenkinek kell megküzdenie. E külső akadályok között a legerősebb a kényszer, mely megnyomorítja sőt teljesen megszünteti a szabadságot. E kényszer teljes ellentéte a természetes szabadságnak, a mint a madár is szabad a levegőben s a hal szabad a vízben, de a kalitkában már nem szabad. Ez az a szabadság, a melyet *Goethe* lantosa jobban szeret, mint az aranylánczot, a midőn így énekel: „Ich singe, wie der Vogel singt, der in den Zweigen wohnt“. Az emberi világban ezt a természetes szabadságot lépten-nyomon korlátozzák a külső indokok. Ide tartoznak a jogi korlátok, a melyeket a társadalom és az állam állít fel. Jól mondja *Fischer K.*: „Das Naturgesetz giebt die Grenze des Könnens und Nichtkönnens, das Rechtsgesetz giebt die Grenze des Dürfens und Nichtdürfens“. Nem mindent tehetünk, a mit akarunk vagy kívánunk. Maga a természet gondoskodik arról, hogy a fák az egekig ne nőjjenek vagy az emberek a holdba ne röpjüljenek. A társadalom és az állam gondoskodik arról, hogy nem mindent tehetünk, a mit megtenni képesek volnánk. Jellemzőleg mondja ugyancsak *Fischer K.*: „Die Freiheit des Könnens umfasst das Reich unserer Fähigkeiten und Kräfte, die Freiheit des Dürfens umfasst das Reich unserer Befugnisse und Rechte“. Ide tartozik polgári és politikai értelemben véve a népszabadság is, mint a természetes szabadság egy bizonyos neme, sőt ide tartozik az akadémiai szabadság is, mint a tanulás, és korántsem a nem-tanulás szabadsága.

Ha szabadság alatt korlátlan és feltétlen elhatározási és cselekvési szabadságot értünk, úgy természeti lét- és életfeltételeink között

ilyen szabadságról szó sem lehet. Az emberi eselekedetek, mint erőnyilatkozatok, determinálva vannak lépten nyomon. Az emberi életben mindenütt annak legesekélyebb és legösszetettebb jelenségeiben egyaránt, csak okok és törvények uralkodnak. Mindennek meg van a maga oka; megvannak működhetésének tényezői és feltételei, melyek szerint tesz és mozog, s a melyek változtával változik mozgása is. Tehát mindenütt és mindenben csak ok, föltét, függés és korlátolttság: az az egytetemes ok és törvényszerűség található, a melylyel szemben minden szabadság csupán kisebb-nagyobb korlátotottság és függés, de éppen nem olyan szabadság, mely sem okot, sem törvényt, sem korlátokat nem ismer. Igénis megtehetem azt, a mit akarok, de csak akkor, ha kedvezők a feltételek, s elhárúltak az akadályok az útból.

A lelki képeségek között tudjuk — első helyen áll a tudatos gondolkodás, a közönségesen ú. n. *értelem*, a melynél fogva képesek vagyunk az indokok szabad megválasztására és akaratunknak tetszés szerinti pro vagy contra való elhatározására. Magunk választjuk meg a célt s e választás szerint szabadon eselekedhetünk. Az ú. n. önkényi, vagy tetszés szerinti eselekvésről van itt szó, mely a szabad akaratot vagy a választási szabadságot foglalja magában, s régóta küzdő terét képezi az akarat problémája felett való vitatkozásoknak.

Önkényes eselekedeteink az általunk választott motivumok s az értelem által megengedett indító okok által vannak feltételezve, s viszont e választás függ a belátástól, a melyet az értelem követel, nevezetesen függ a választás ama mértékétől, a mely a választónak joga és tulajdona. Az indító okok megválasztásában képességünk van arra, hogy célszerűen vagy célszerűtlenül, okosan vagy okatlanúl, meggondolva vagy meggondolatlanúl eselekedhetünk. Hogy hogyan választunk vagy eselekszünk, mindenkor a mi belátásunk kisebb vagy nagyobb fokától, tehát intelligentiánk erejétől függ, a melyet nem improvisálhatunk, sem pedig hatásaiban nem változtathatunk. A mit közönségesen választási szabadságnak vagy önkénynek neveznek, az közelebről tekintve nem más, mint értelmi vagy szellemi szabadság. A választás itt a belátástól és annak fejlődésétől függ. A bolond ember bolondúl választ, mire vonatkozólag találóan hozza föl Locke ama szemorvosnak a példáját, ki iszákos szem-

betegének azt mondotta: ha önnek kedvesebb az ivás mint a látás, úgy önnek a bor a legjobb, ellenkező esetben a legrosszabb.

A választási szabadság, mint önkény ama tévedések közé tartozik, mely a szabadság kérdését rendkívül összezavarta és megnehezítette. Az *aequilibrium* vagy indifferens akaratelhatározás a legnagyobb képtelenségek közé tartozik. A „tehetem, a mit akarok“, teljességgel semmit sem tartalmaz az akarat szabadsága ügyében. Minden ható *motivumot* nem megelőzi, hanem követi a választás. Itt az öntudat sem segíthet a szabad akarat baján. Az ember lélektana, lelki életének egész *organismusa*, *funkcióinak* és *jelenségeinek* hosszú sorozata épen nem bizonyít a *liberum arbitrium indifferentiae*, a szabad választás elmélete mellett.

Ha szabadság alatt azt a képességet értik, mely tisztán önmagából, minden feltételektől és indokoktól menten eselekszik, úgy ilyen szabadságról szó sem lehet, mivel ú. n. választási szabadságunk a szellemi szabadság vonzalma alatt áll s így lépten-nyomon determinálva van. Más azonban az ú. n. morális szabadság, az embernek specifikus erkölcsi tudata és értéke, mely kizárólag az érzület és az akarat köréhez tartozik, s állandó alapirányában és alapjellegében *characternek* nevezhető. Tehet-e mindent, a mit akar, s általában ura-e az ember a maga érzületeinek és *characterének*?

Az akarat minden *functiójának* irányát és elhatározásának színezetét végelemzésben a *character* adja meg. Ezalatt „az egész erkölcsi ember“ individualitását, egyéni természetét kell érteni összes sajátságaival s hajlamait és érzelmeit determináló *individuális* tehetségeivel és *dispositióival*, mely *charaktervonások* és *tulajdonságok* megfigyelése és tanulmányozása felette nehéz és fáradságos. Csakis az *indokaiban* jól ismert eselekvésekből s értelmes és erkölcsi akaratelhatározásokból, tehát tapasztalati úton lehet kiismerni a *character*t.

Csakis a tapasztalás vezethet itt bennünket problémánk lehető megoldására. Az emberi *characternek* *alapsajátságai* és jellemző vonásai a következők:

1. A *character* merőben *individuális* egyéni tulajdon, a miért is az emberek kevésbé szellemi tulajdonságaik és testi szervezeti sajátságaiak tekintetében, mint inkább erkölcsi jellemökre nézve különböznek egymástól.

2. Az *individuális* *characternek* *alaptulajdonságai*, mint elrej-

tett dispositiók vagy hajlamok eredeti örökölt tulajdonok, a melyeket az ember magával hozza a világra. Az erkölcsi hajlamok nem kevésbé örökölhetők, mint akár bizonyos testi sajátságok, akár a szellemi tehetségek.

3. Van a karakterben valami állandó, változatlan elem, mely egy és ugyanazon egyénnél mindig ugyanaz, az egyén lelkületének bizonyos kitörülhetlen jelleget kölcsönöz, s annak egész lényét s gondolkodását, érzelmeit és törekvéseit szakadatlanul befolyásolja. Azért mondja *Schopenhauer*: „Az ember karaktere — s ezt az alapekarakterre kell értenünk — állandó és változatlan s ugyanaz marad egész életen át“. A miért is az akarat mindig másodrendű tényező a cselekvéseknél. Az elhatározás főfaktorai a motívum s az erkölcsi karakter. A motívum indítja az elhatározást és a cselekvést, de az utolsó szó a karakteré. S ez épen az *ethikai determinismus* elmélete, a melyet *Wundt* után *psychológiai*nak is lehetne nevezni. Ez alapon a moralitás és immoralitás teljesen egybe van forrva egész substantiánkkal s mélyen begyökereszik az egyéni és társas élet organisatiójában. Az akarat tehát sem nem önkény, sem pedig kényszer, hanem *ethikailag* és *psychologiailag* determinált képessége az embernek.

Kanté az érdem, hogy a természeti s az intelligibilis karakter megkülönböztetésével az akarat szabadsága problémáját fölismerte a maga egész teljességében. Őt követte *Schelling* „Über das Wesen der menschlichen Freiheit“ ez. értekezésével, a melyről *Schopenhauer* méltán mondotta, hogy az az emberi élesértelműségnek legnagyobb alkotása.

Az erkölcsi akaratérő átalakulásának vagy megsemmisülésének a kérdése örökre elválasztja egymástól a kereszténységet a buddhizmustól s a mai pessimizmustól.

DR. SZLÁVIK MÁTYÁS.